

налістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Т.М. Кузик ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014. – 20 с.

9. Стахівський С.М. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства. Вибрані твори / С.М. Стахівський. – К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2010. – 276 с.

10. Ряшко О.В. Допит свідка та потерпілого на стадії досудового розслідування: юридично-психологічний аспект // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 409–415.

11. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mvd.gov.by/?guid=133823>.

12. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 р. № 13 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. – К., 2010. – С. 305–312.

13. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О.Я. Переверза ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2000. – 19 с.

14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – 1104 с.

15. Погорецький М.А. Складні питання, що виникають при призначенні судово-психіатричної експертизи / М.А. Погорецький, В.І. Сліпченко // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 8. – С. 30–35.

16. Кримінологічна віктимологія: [Навчальний посібник] / [Моїсєєв Є.М., Джужа О.М., Васи́левич В.В. та ін.]; за заг. ред. проф. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2006. – 352 с.

17. Орлов Ю.Ю. Використання поліграфа під час досудового слідства // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – № 4. – 2014. – С. 172–186.

ХАРКОВЕЦЬ Ю. М.,

здобувач

(Університет державної фіскальної служби України)

УДК 343.285

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розглянуті історичні аспекти становлення і розвитку інституту судових рішень в кримінальному процесі у різні часові періоди української державності. Проаналізовані мовні підходи до термінів, пов'язаних із інститутом судових рішень. Досліджені пам'ятки права і нормативно-правові акти, в яких врегульовано цей інститут.

Ключові слова: еволюція, судове рішення, інститут судових рішень, вирок, кримінальний процес.

В статье рассмотрены исторические аспекты становления и развития института судебных решений в уголовном процессе разных часовых периодов украинской государственности. Проанализированы словесные походы к терминам, связанным с институтом судебных решений. Исследованы памятки права и нормативно-правовые акты, в которых урегулирован этот институт.

Ключевые слова: эволюция, судебное решение, институт судебных решений, приговор, уголовный процесс.

In the articles considered historical aspects of becoming and development of institute of court decisions are in a criminal process in different sentinel periods of the Ukrainian state system. The linguistic going is analyzed near terms, court decisions related to the institute. Investigational sights of right and normatively legal acts this institute is well-regulated in which.

Key words: evolution, court decision, institute of court decisions, sentence, criminal process.

Вступ. Поняттю і змісту судового рішення приділяється увага в усі періоди розвитку правової системи. Різного роду енциклопедії і словники під цим поняттям, зазвичай, розуміють 1) певну дію та результат дії 2) продуманий намір зробити що-небудь, якимось чином та 3) спосіб вирішення, зображення, подання, роз'яснення чого-небудь [1, с. 1228]. Рішення сприймається у виді директивного акта цілеспрямованого впливу, який базується на аналізі даних, що характеризують конкретну ситуацію, визначення мети дій та програми її досягнення; а прийняття рішень – як процес обрання лінії поведінки суб'єкта для вирішення відповідної проблеми. Отже, у загальному розумінні лексема «рішення» є комплексною (збірною) і означає знаходження певного варіанту дій; сам процес діяльності; її кінцевий результат. Термін „судове рішення” також може сприйматись по-різному – від акта судового розгляду, акта правосуддя, правозастосовочого акта і навіть акта державної влади [2] до результату судової діяльності, процесуального документу. Періодично роз'яснюють судам різних юрисдикцій зміст судового рішення і вищі судові інстанції в Україні, при цьому лише ВАС України надав поняття цього терміну.

В кримінальній процесуальній науці інститут судових рішень хоча і не є новим для дослідження (останнім часом він вивчається в монографічних роботах Н.В. Глинської, Д.О. Захарова, О.В. Ігнатюка, Х.В. Тайлієвої та ін.), однак, залишається ряд дискусійних питань, пов'язаних з його складовими. А історичні аспекти становлення і розвитку цього інституту взагалі залишилися поза увагою вітчизняних дослідників, що і актуалізує обрану тематику.

Постановка завдання. Виявити сутність і зміст будь-якого явища, його глибинне коріння краще, корисніше та ефективніше не в статичній, а у динамічній його розвитку, що сприяє огляду окресленої проблеми стереоскопічно. Окрім того, через минуле проектується зв'язок цього явища із майбутнім. Історичний ретроспективний у пізнанні тих чи інших явищ об'єктивної дійсності, їх закономірностей завжди приділяється значна увага, адже, як відомо, відсутність знань щодо генезису будь-якого поняття не дозволяє виокремити його предмет, значення і межі. Тому, за мету цієї статті обрано дослідження вивчення історичних коренів інституту судових рішень, тобто нормативно-правової закріпленості у загальновідомих пам'ятках права та кримінально-процесуальних законах, що врегульовували кримінальні процесуальні відносини по мірі розвитку держави та її правової системи.

Результати дослідження. Поетапний розподіл історії розвитку права України, запропонований відомим вченим В.Т. Маляренком [3, с. 18], – покладено в основу проведеного аналізу, що дозволило констатувати наступне.

Судові рішення, як обов'язкова складова процесу розгляду кримінальної справи, відомі вітчизняному судочинству протягом усього періоду існування письмових законів. Як доведено, давньоруська мова знала слово «с дь», яке означало «тяжба» або «установа, що вирішує спори і карає за злочини» (вперше це слово згадується в Статуті князя Володимира Святославовича «Про десятини, суди і людей церковних»). Індоевропейський іменник «*dhos*», який поряд із сполучником «с » склали слово «с дь», означав «скоєне», а пізніше – судження, результатом якого, в цілому, можна розцінювати рішення (висновок, що впливає із такого судження). Як вбачається із дослідження В.Г. Склярєнка [4, с. 3], майже у всіх слов'янських мовах використовується це слово, причому у синонімічному зв'язку із такими словами як міркування, розсуд, думка, вирок, постанова, ухвала. Автор переконує, що слова «приговор, вирок» семантично виводяться від ректи «говорити».

Вивчення наукових праць істориків [5] дозволяє стверджувати, що за часів Київської Русі (X ст.) зароджується інститут судових рішень (причому як підсумкових, так і проміжних, допоміжних, що ототожнюються із усіма процесуальними рішеннями) і попри відсутність їх процесуальної форми, вони охоплюються поняттям «воля князя» та називаються присудом, засудом (до покарання), а також у багатьох випадках – оголошуються і приводяться до виконання публічно.

Подальший розвиток судового процесу відображено у пам'ятках права залежно від частини України, що перебувала під владою Московії чи Великого князівства Литовського (далі – Речі Посполитої). З ускладненням процесу виникає необхідність письмового закріплення його елементів, зокрема, й рішень суду. І у Судебнику Казимира IV 1468 року (який визнається першим кодексом кримінального й кримінально-процесуального права Великого князівства Литовського), і у Новгородській та Псковській грамотах (судові кодекси феодальних держав) вже опосередковано згадується про судові рішення. Ні вироком, ні іншою назвою відносно рішення суду вони не називаються, але із тексту цих документів вбачається письмовий виклад ухвалених рішень в грамотах (судових списках) (у Судебнику йдеться про «наш лист2, який перекладається із білоруської (мова Судебника) як грамота). Також в цей час запроваджується ведення протоколу судових засідань і сплата мита за складання рішення-грамоти. У Російському Судебнику 1497 року виокремлюється порядок видання судових актів: «правая грамота», «докладной список», «судний список и противень», «приставная грамота», «бессудная грамота».

Порядок судового процесу був закріплений і в Литовських статутах. З інститутом судових рішень пов'язано ведення судових книг, в які, окрім вимог позивача, записувалось і саме судове рішення.

ня. Хід розгляду справи протоколювався писарем у судовій канцелярії, потім протоколи записувались до актових книг (земських, замкових, гродських книг). При необхідності із цих книг робились виписки, які мали ту ж силу, що й сам оригінал документу. За Статутами шляхта дістала право апеляції на рішення суду воєводи або старости до самого великого князя: при незгоді з вироком невдоволена сторона мала не соромити суддів «злыми словесами», а заявити: «Пан суддя! Твій вирок я вважаю невірним, дозволь звернутися до суду великого князя» [6, с. 49]. Впроваджувалися заходи щодо виконання судових вироків. Отже, виникають нові механізми оформлення судових рішень, забезпечення їх виконання, суд стає більш відповідальним. Разом з тим, хоча дослідники й оперують терміном «вирок» при висвітленні питань, пов'язаних із судовим процесом тих часів, в оригіналах досліджуваних документів він відсутній. Рішення суду викладалось у виді грамоти або виписки із судових книг (листа), могло називатись судовим сказанням.

У запорізьких козаків склалася така судова система, за якої суд не був відділений від адміністрації. Судочинство здійснювалося в Запорізькій Січі згідно з нормами звичаєвого права. Рішення суду іноді повідомлялося особливим листом, на якому писалося: «З веління пана Кошового Отамана (такий-то), військовий писар (такий-то)» [6, с. 56]. Вироки (не мали форми вироку у сучасному розумінні) судді затверджувались кошовим отаманом, а смертні – козацькою радою. Хід судового розгляду у кримінальних справах викладався у спеціальній книзі, яка являла собою своєрідний протокол і рішення суду по справі, які оголошувались усно і публічно.

У добу Гетьманщини судочинству приділялась значна увага на нормативному рівні, що підтверджують видані універсали, інструкції, грамоти, інші документи [7, с. 14–15]). У розглядуваний період вперше зустрічаємо назву судового рішення, яке прирівнюється до вироку – декрет. Цей документ вже складається окремо, має певну форму, вручається обвинувачу, а обвинувачений може отримати його копію. Ухвалення декрету можливе і заочно, також існує інститут апеляції.

Схожі підходи використані і в царській Росії. З історичної точки зору важливим є закріплення у Соборному уложенні 1649 р. процесу проголошення судового рішення, який мав назву «вершеніє», передбачено письмову форму «приговору» і усне його проголошення, ухвалення більшістю суддів. Апеляція розцінювалась не як оскарження рішення нижчестоящего суду, а як скарга на суддо.

Серед джерел з історії вітчизняного законодавства чільне місце посідає оригінальна пам'ятка української юридичної думки XVIII ст. за назвою «Права, по которым судится малороссийский народ» (1743 р.), яка визнається першою спробою кодифікації власного права і є важливою складовою української культурно-правової спадщини. Досліджуючи термінологічні аспекти цієї правової пам'ятки, Н.В. Артикуца аналізує як окремі слова, так і цілі ланцюжки або пучки термінів-аналогів, серед яких зустрічаємо і «декрет – приговор – сентенция – решение – опатрене – определеніе – ортель – атестат» [8, с. 59]. Отже, відносно назви судового рішення використано широкий підхід (здебільшого, хаотичний), із вживанням синонімічних на той час слів, зокрема, й «постанови», «ухвали», «приговору» (у розумінні «приговорювати»). Разом з тим, рішення у кримінальній справі викладається письмово у формі декрету.

Детальне врегулювання судового розгляду відбулось із прийняттям у 1864 році Статуту кримінального судочинства [9] і ряду пов'язаних з ним нормативно-правових актів, деякі з яких діяли до 1917 року. Глава четверта Книги I цього документа окремо врегулює питання постановлення і проголошення вироків. При цьому, закріплено строки складання повного тексту вироку, його оскарження, видачі копії, структура (п. 128–132). Однак, залишається правило, згідно з яким вирок не оформлюється окремим документом, а записується в особливий протокол кожної справи або в загальну книгу (п. 131). Глава п'ята присвячена заочним вирокам. Вжито терміносистеми «копія із вироку» (тобто фактично виписка із протоколу або книги) і «кінцевий вирок», «підсумкове вирішення кримінальним судом» (п. 30), «особлива ухвала суду щодо обвинуваченого, відносно якого закрита справа, але без ухвалення вироку» (п. 24), «виправдання, закриття судового переслідування» (п. 21). Окружні суди розглядають скарги на дії і рішення органів розслідування (п. 501–509), що оформляється відповідною ухвалою. Також ухвала приймається при вирішенні судом інших питань, зокрема, й розпорядницького характеру. Детально врегульовані й питання ухвалення вироку судом присяжних (від імені імператора). Таким чином, приписи Статуту кримінального судочинства можна вважати прототипом сучасного розуміння вироку і порядку його ухвалення, проголошення та оскарження.

Кодексом кримінального процесу Австро-Угорщини 1873 р., який врегулював відносини на Галичині, вперше законодавчо розмежувалися функції обвинувачення та судового розгляду; встановлювалась безпосередність та гласність судового процесу; закріплювалось право обвинуваченого та підсудного на захист, виокремлено стадію оскарження і виконання вироку та ухвалення останнього за внутрішнім переконанням судді (суддів, зокрема, й присяжних) [3, с. 71–72]. Принцип остаточного здійснення судового процесу знав лише два види завершення основного слухання – винесення вироку та визнання підсудного невинним (хоча згадуються і випадки зупинення судового процесу). На прого-

лошений вирок окружного суду можна було подати апеляцію, а на вирок суду присяжних – касаційну скаргу.

За радянської влади в УСРР прийнято ряд нормативних актів, присвячених суду і його діяльності – від спрощеної процедури, яка не мала нічого спільного із правосуддям (революційні трибунали) до урегулювання питань судочинства в окремому кодифікованому акті (КПК 1922 р.). Кодекс містив ряд положень, присвячених ухваленню вироку (також передбачалось постановлення ухвал). Вирок тлумачився як рішення суду про винуватість чи невинуватість особи, ухвала – всі інші рішення, прийняті судом у судовому або розпорядницькому засіданні, а також рішення, ухвалені судом II інстанції (ст. 23). Закріплювався перелік питань, що підлягали вирішенню при ухваленні вироку (ст. 324). Вирок мав бути написаний рукою одного із суддів і підписаний усіма суддями, які брали участь в його постановленні. Після підписання вироку суд повертався в зал засідання, де голова прочитував привселюдно вирок ім'ям УСРР [10, с. 163]. Скарги на вироки народного суду могли бути подані кожною із зацікавлених сторін лише з приводу формального порушення прав та інтересів відповідної сторони під час провадження у справі або розгляду справи на суді та іменувалися касаційними скаргами і не могли торкатися суті вироку (ст. 353), оскарженню підлягали і деякі ухвали суду (постанови судді). Закріплювалась таємниця нарадчої кімнати, структурні частини вироку – описова і резолютивна (ст.ст. 337, 338), згадувалось внутрішнє переконання (ст. 323), заочний вирок (гл. XXVIII), суд не мав обов'язку вказувати та зазначати, які з доказів були враховані, а які – ні. Інші правила, пов'язані із проголошенням судових рішень, внесенням до них виправлень, відсутні. Таким чином, в КПК 1922 р. вбачається розмежування судових рішень на вироки, постанови і ухвали, але ще без належного детального правового урегулювання.

У ст. 2 КПК УСРР 1927 року потрапило положення, що існувало у кримінальному судочинстві Російській Імперії про заборону для судді зупиняти вирішення справи з мотивів відсутності, неповноти, неясності, протиріч законів. До вироку суду не висувалися вимоги ані законності, ані справедливості або вмотивованості. Лише у Примітках 2 до ст. 302 зазначено, що у разі постановлення виправдувального вироку з призначенням заходів соціалістичної законності така міра повинна бути вмотивована вироком. Ст. 297 встановлювала норму, яка містила у собі ознаки інквізиційного процесу, тобто обґрунтовуючи вирок даними судового слідства, суд мав право прийняти до уваги документи, як оголошені, так й не оголошені під час судового слідства. Інші приписи цього кодексу були схожі із попереднім КПК.

Наступний КПК УРСР 1960 р. [11], прийняття якого зумовлено потребами тогочасного радянського суспільства, як відомо, був чинним понад 50 років і містив 160 змін і доповнень, зокрема, й у приписах гл. 28 «Постановлення вироку». Статтею 32 закріплювалось поняття 1) вироку, як рішення суду першої інстанції про винність або невинність відданої до суду особи; 2) ухвали – всі рішення, крім вироку, які виніс суд першої, апеляційної і касаційної інстанції в судових засіданнях в колегіальному складі; 3) постанови – рішення органу дізнання, слідчого і прокурора, а також рішення, які виніс суддя одноособово чи апеляційний суд. Вироки ухвалювалися ім'ям держави, із внесеними змінами – ім'ям України (ст. 321), існувала таємниця наради суддів (ст. 322), нараду можна було перервати із настанням нічного часу (зміни у 1971 р.). Під час ухвалення вироку суд повинен був оцінювати докази за своїм власним переконанням, керуючись соціалістичною правосвідомістю (ст. 323). Вирок мав бути законним і обґрунтованим та міг бути двох видів: обвинувальний й виправдувальний, обидва вони повинні бути вмотивованими (ст. 327). Структурно вирок складався із трьох частин: вступна, мотивувальна, резолютивна. Існувала можливість винесення окремої ухвали/постанови (ст. 340). Проголошення вироку закріплювалось ст. 341. Форма рішень в касаційній інстанції змінилась з ухвали на постанову (ст. 388). Таким чином, при відсутності узагальнюючого визначення поняття «судове рішення» (хоча і оперування ним в положеннях КПК), до останнього віднесено вирок (як рішення суду лише першої інстанції), ухвалу (усі колегіальні рішення суду) і постанову (одноособові рішення судді), висунуто вимоги законності і обґрунтованості, урегульовано етапи ухвалення і проголошення вироку.

Процес оновлення кримінального процесуального закону у незалежній українській державі, як відомо, мав досить тривалий характер, але в контексті нормативно-правового урегулювання інституту судових рішень особливими новелами не відрізнявся. Так, у найбільш обговорюваному проекті КПК (реєстр. № 1233) [12] серед роз'яснюючих термінів вирок визначено як рішення суду першої чи апеляційної інстанції про винуватість або невинуватість особи у вчиненні злочину і про призначення їй покарання чи звільнення від покарання; постанову – як процесуальне рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого, начальника органу дізнання, начальника слідчого підрозділу, прокурора, слідчого судді, судді, суду в колегіальному складі; судове рішення – постанова слідчого судді, вирок, постанова, ухвала суду; ухвалу – рішення (крім вироку та постанови) суду першої, апеляційної і касаційної інстанцій при розгляді справи судом у колегіальному складі (ст. 6). Також вирок, постанову і ухва-

лу пропонувалось розцінювати як процесуальний документ, складений відповідно до вимог Кодексу. При закріпленні поняття «судове рішення», у правилах стадії судового розгляду (не виділено етапу ухвалення судових рішень) оперують терміносистемами «складання вироку», «структура вироку». «підписання вироку», «проголошення вироку» (ст.ст. 414–420), відсутнє «роз'яснення судового рішення».

У проєкті КПК, розробленому Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права (2010 р.) [12], судовим рішенням присвячено гл. 26 і до їх різновидів віднесено вирок (судове рішення, в якому суд вирішує спір щодо законності і обґрунтованості обвинувачення) та ухвалу (судове рішення, у якому суд вирішує усі інші питання) (ст. 361 проєкту). Серед вимог до судових рішень названо лише законність і обґрунтованість (визначення яких майже ідентичне чинній редакції ст. 370 КПК). Окрім того, закріплювався порядок ухвалення судового рішення, його форма, зміст, види вироків, проголошення судового рішення, роз'яснення та виправлення описок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні (ст.ст. 363–372). Окрім того, пропонувалось ввести поняття: «заочне судове рішення» (ст. 376), «судовий наказ» (як особливу форму судового рішення, ст. 384), «вердикт присяжних» (ст. 420). При апеляційному перегляді судові рішення мали йменуватись вироком або ухвалою (окремою ухвалою), при касаційному – вироком, постановою, ухвалою (окремою ухвалою), при перегляді Верховним Судом – постановою.

Отже, в останніх законопроєктах дещо не традиційно пропонувалось визначити поняття вироку та розширити види судових рішень в кримінальному провадженні, а найбільш детальний виклад приписів – визначень основних понять інституту судових рішень в кримінальному провадженні – вбачається в проєкті КПК 2007 року. Також усі законопроєкти передбачали такий статус ухвал (постанов) як окрема, вердикт колегії присяжних.

Разом з тим, КПК України 2012 року [13], на відміну від «попередника» і деяких законопроєктів, серед роз'яснюючих термінів не містить ні поняття судового рішення, ні вироку чи іншого його різновиду. Водночас, із закріплення поняття «суд першої інстанції» випливає можливість ухвалення вироку та постановлення ухвали про закриття кримінального провадження (п. 22 ст. 3), а етапами судового провадження можна назвати й ухвалення та проголошення судового рішення (п. 24 ст. 3). Варто зазначити, що термін «судове рішення» вживається у Кодексі понад 400 разів. Окрема глава 29 КПК має назву «Судові рішення» і врегульовує питання: видів судових рішень, вимог до них, порядку ухвалення, змісту, проголошення, внесення виправлень, роз'яснення. Також законодавець оперує поняттям «процесуальні рішення» (більш широке), до яких відносить всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду (ч. 1 ст. 110 КПК) і зазначає, що судове рішення приймається у формі ухвали, постанови або вироку, які мають відповідати встановленим вимогам ст.ст. 369, 371–374 КПК (ч. 2 ст. 110 КПК). Останні зміни і доповнення до чинного КПК України в частині удосконалення норм, які регулюють питання, пов'язані з інститутом судових рішень, зумовлені прийняттям Закону «Про забезпечення права на справедливий суд» (до судових рішень віднесено постанову (Верховного Суду України) – ч. 2 ст. 110 КПК) та введенням інституту приватних виконавців (ч. 1 ст. 380 КПК).

Висновки. Підбиваючи підсумок у дослідженні генези розвитку інституту судових рішень в кримінальному процесі, слід констатувати його беззаперечну еволюцію – від існування усного озвучення прийнятої на розсуд общини, судді (князя) волі (присуду виконати волю) до законодавчого урегулювання цілого комплексу питань, пов'язаних із ухваленням, проголошенням, роз'ясненням, оскарженням судового рішення, визначенням його різновидів, форми, вимог до змісту, структури, підстав прийняття, набрання законної сили, виконання. Таке накопичення понять навколо цієї лексики дозволяє оперувати у правозастосовчій практиці не просто терміном «судове рішення», а й виокремити самостійний міжгалузевий інститут та розробляти цілу теорію (концепцію, доктрину).

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: [2-е вид.] / голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василюк-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Лягник, Г. В. Степенко. – К. : Ірпін : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Синицька Я. П. Судові рішення в адміністративному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право» / Я. П. Синицька. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. – 20 с.
3. Малярчук В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : [монографія] / В. Т. Малярчук. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
4. Скляр В. Г. Етимологічні розвідки. 11 / В. Г. Скляр // Мовознавство. – 2011. – № 5. – С. 3–10.
5. Бойко І. Правовий статус вервних судів у Київській Русі (IX – XII ст.) / І. Бойко, М. Бедрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info>.
6. Мирончук В. Д. : Історія України [Навчальний посібник, 2-ге видання, виправлене] / В. Д. Мирончук, Г. С. Ігошкін. – Київ : МАУП, 2002. – 328 с.

7. Сиза Н.П. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Н.П. Сиза. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, 2002. – 19 с.
8. Артикуца Н.В. Термінологічні аспекти першої кодифікації українського права / Н.В. Артикуца // Наукові записки НАУКМА. – 2011. – Том 116. – Юридичні науки. – С. 55–60.
9. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constitution.garant.ru/history/act1600>.
10. Стецюк Б.Р. Завершальні стадії кримінального процесу за КПК УСРР 1922 та 1927 рр. / Б.Р. Стецюк // Вісник ХНУВС. – 2012. – № 4(59). – Ч. 1. – С. 163–170.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 р. № 1001-05 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
12. Проекти Кримінально-процесуального кодексу України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

